

9. Донік О.М. Соціальний статус купецької верстви в підросійській Україні наприкінці ХУІІІ – у ХІХ ст. // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – Вип.УІІІ. – К., 2004. – С.98 – 104.
10. Там само.
11. Там само.
12. Там само.
13. Донік О. Родина Терещенків в історії доброчинності. – К., 2004. – 314 с.
14. Мудрик І.О., Даниленко Л.А. Династія Харитоненків. – Суми, 2003.
15. Лазанська Т.І. Торговельні дома України на рубежі двох століть (1892–1914 рр.) // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Вип..2. – К., 2001.
16. Донік О. Вказана праця.
17. Иностранное предпринимательство и заграничные инвестиции в России. Очерки. Под. ред. Бовыкина В.И.-М.: РОССПЭН, 1997. – 321 с.
18. Шершеневич Г.Ф. Торговое право. – СПб., 1914; Максимов В.Я. Законы о товариществах. Акционерные общества, товарищества на паях, торговые дома, артели и др. Порядок их учреждения и деятельности с разъяснениями Правительствующего Сената. – М., 1911.
19. Донік О.М. Купецтво як стан в Україні (ХІХ ст.) // УІЖ. – 2006. – №3. – С.16–39; Гуржій О.І. Деякі проблеми становлення купецького стану в Україні. – К.: Інститут історії України, 2004. – 80 с.; Шепелев Л.Е. Царизм и буржуазия во второй половине ХІХ в.: Проблема торгово-промышленной политики. – Л.: Наука, 1981; Крутиков В.В. Буржуазія України та економічна політика царизму в пореформений період. – Дніпропетровськ, 1992; Лазанська Т.І. Торговельні дома України на рубежі двох століть (1892–1914 рр.) // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Вип..2. – К., 2001.

Рецензент: д.ю.н., професор Фрицький Ю.О.

УДК 340.115.

Руднева О.М.,
доктор юридичних наук

ІНТЕРСУБЄКТИВНИЙ ФАКТОР У СУЧАСНОМУ ПРАВОРозУМІННІ

У статті досліджуються проблеми сучасного праворозуміння та вплив на праворозуміння інтерсуб'єктивного фактору, виклики пост класичної трансформації у розумінні сутності права в процесі розвитку концепта правової української держави.

В статье исследуются проблемы современного правопонимания и влияние на правопонимание интерсубъективного фактора, вызовы постклассической трансформации в понимании сущности права в процессе развития концепта правового украинского государства.

The problems of contemporary understanding of the law and the influence of the intersubjective factor on it are researched. Key challenges of the post-classic transformation of the understanding of the essence of the law in the building process of the concept of the Ukrainian state based on the rule of law.

Постановка проблеми. Сталий розвиток держави, становлення її як демократичної та правової, підвищення рівня правосвідомості нерозривно

пов'язані з проблемою праворозуміння. Трансформаційний період, який розпочався в Україні у 90 роки минулого століття, зумовив зміни у розумінні права як явища, його цінності та природи. Цей процес відбувається передусім на науковому рівні. Втім практика правозастосування також свідчить про певні зміни.

Ступінь наукової розробки теми. Питання праворозуміння досліджувалося багатьма вченими. Так, можна виділити праці таких визнаних вітчизняних і зарубіжних вчених, як Н. Болотіна, В. Бігун, В. Гладких, О. Грищук, С. Добрянський, М. Козюбра, В. Костицький, С. Максимов, В. Мармазов, О. Панкевич, Н. Раданович, П. Рабінович, І. Сенюта, Н. Сидоренко, В. Сіренко, В. Тацій, С. Федик, М. Феськов, М. Хавронюк, Г. Чанишева, С. Шевчук та інші. Але ж можна стверджувати, що складна та доволі контраверсійна проблема сучасного праворозуміння з урахуванням різних підходів та факторів потребує подальшого наукового аналізу.

Метою статті є дослідження проблем сучасного розуміння права у цілому, та вплив на цей процес інтерсуб'єктивного фактора зокрема.

Попри проголошення на конституційному рівні принципу верховенства права, змушені констатувати, що застарілий позитивістський погляд на право як на систему правил, що розроблюються та приймаються державною, залишається притаманним для значної кількості державних службовців, політиків та навіть окремих вчених. Такий підхід, при якому різниця між правом та законом визнається суто номінально, є значною перешкодою у процесі побудови правової держави в Україні.

Феномен права є значно глибшим та багатограннішим, ніж його сприймає позитивістське праворозуміння. На думку М.В. Цвіка переважну більшість норм будь-якої правової системи складають правила, що виникли на основі багаторазового повторення. Вони є основою впровадження в життя нових суспільних відносин. Саме феномен їх багаторазового повторення повинен бути покладений в основу праворозуміння. Він має бути відправним пунктом при з'ясуванні причин як виникнення, так і розвитку права [1, с. 62].

Хоча позиція вченого не є безспірною, однак, слід погодитися з підходом, що «воля держави» не може у XXI ст. розглядатися в якості першоджерела або першопричини виникнення права.

На сьогоднішній день можна говорити про те, що концепція природного права є найбільш популярною в країнах Європи. Антропологічна спрямованість права дозволяє переорієнтувати право з «інструменту держави» на «інструмент індивіда». Сама ідея людини та її прав як найвищої соціальної цінності інтегрує погляди, теорії, концепції права шляхом установлення першооснови права – людини. Цей принцип передбачає не тільки просте підкорення людини регламентуючим командам з боку держави, але і виявлення складних механізмів сприйняття й переживання права, а також упровадження похідних від нього модусів (свободи, відповідальності тощо).

Антропологічний вектор сприйняття права був обраний і вітчизняною правовою доктриною. Так, яскравим свідченням людиноцентричного «повороту» вітчизняного правознавства стали включення до його предмета закономірностей виникнення, функціонування та розвитку прав, свобод та обов'язків людини і становлення основ загальної теорії прав людини, що є концептуальним ядром вітчизняної загальної теорії права та держави.

У той же час, запропонований підхід до розуміння прав і свобод людини залишається дискусійним. Слід визнати, наприклад, що представники правового позитивізму описують безпосередню даність права і не спираються на ідею прав людини. Виняток становить аналітична філософія права, яка використовує ідею прав людини з певними обмеженнями. Правовий позитивізм ототожнює право із системою встановлених норм та історично сформованих інститутів, не визнаючи нічого зверх позитивного права, тлумачить право з позицій нейтральної «фактичності», а не суб'єкта права.

У другій половині ХХ ст. у межах неопозитивізму набуває розвитку аналітична філософія права (Г. Кельзен, Г. Харт). Її предметом стає аналіз умов дотримання норм права, що відповідає загальній філософській програмі аналітичної традиції: протиставляти догматичному опису «фактів» процедури їх творення. Це значно підвищує роль людини, яка з дисциплінованого виконавця правових норм перетворюється на їх співтворця.

Аналітична філософія права ґрунтується на положенні, згідно з яким незмінним і заданим у сутності людини є спрямованість до критично-аналітичного вчення, коригування правової діяльності (від роботи над досягненням прозорості мови до підвищення ефективності соціальних інститутів права). Г. Харт під категорією «правова людина» розуміє вже не просто абстракцію ідентифікації нормативної системи як правової. Її образ визначається через аналіз універсальних принципів існування, що діють у будь-якому життєздатному суспільстві. Полемізуючи з Г. Хартом, Л. Фуллер теж, у цілому, відстоює особливу цінність і важливість правового порядку для людського існування.

У природно-правових концепціях права і свободи людини тлумачаться як природжені, невід'ємні й невідчужувані від людини. Право набуває суттєво нових якостей, коли воно спирається на антропологічну парадигму, з позицій якої стає принципом людського існування.

Слід відзначити, що представники різноманітних напрямків відродженого природного права виходять із розуміння права як одного з визначальних вимірів людського буття, «природи людини». Для такого підходу характерними є осмислення прав людини як умов можливості здобуття і здійснення нею усіх інших прав, тобто умов можливості реалізації себе як людини.

Сучасні теорії природного права ґрунтуються на ідеї прав людини, але по-різному його розуміють. Так, Ф. Жені тлумачить право як

об'єктивно дану людині цінність; Ж. Дабен та А. Дьєнтрєв – як цінність, що ґрунтується на моральних та деонтологічних принципах; Ф. Селзнік – як таке, що стосується соціології; Л. Фуллер – як внутрішню моральність закону. Найповніше ідея людини як найвищої соціальної цінності реалізується в концепціях природного права М. Міда, М. Еделя та А. Еделя.

Неокантіанці Р. Штаммлер, Г. Радбрух, П. Новгородцев доводили, що закономірність соціального життя людей є закономірністю юридичної форми. Право можна зрозуміти, виходячи з апіорної ідеї права, що визначає його цілі. Е. Шпрангер відстоював ідею природного права як справедливого, що міститься у правосвідомості і виникає в результаті діалектичного розвитку духу. Б. Кроче обґрунтовував ідею формальної і неможливості фактичної юридичної свободи, але наполягав на обов'язковому визнанні особистої свободи.

Більшість прихильників природного права (Ж. Марітен, Ж. Дабен, Й. Месснер, А. Ауер) розглядають сутність права як невстановлену, неконвенційну, безумовну, втілену в юридичну справедливість, як ідеальну, екзистенційну істинність людських відносин. У ХХ ст. до природного права звертаються з метою захисту ідентичності соціальних груп і конкретних людей, які виявляються під загрозою уніфікації універсалізуючою ідеєю держави. Природне право постає світоглядною основою принципу мультикультуралізму і ґрунтується на ідеї прав людини як найвищої соціальної цінності.

Праворозуміння нерозривно пов'язано з філософією. Ретроспективний погляд на розвиток та становлення різних концепцій праворозуміння засвідчує, що значний внесок у цей процес було здійснено філософами та мислителями, які розглядали феномен права. Говорячи про філософію ХХ ст. необхідно звернути увагу на домінування таких підходів, як персоналізм, прагматизм, інтерсуб'єктивізм.

Важливе місце ідея прав людини займає при осмисленні правової реальності в контексті інтерсуб'єктивного підходу до права. Цей підхід не заперечує самостійну цінність інших способів, заснованих на класичній раціоналістичній моделі права, проте долає деяку однобічність кожного з них шляхом відмови від зіставлення природного і позитивного права. Ідеї інтерсуб'єктивності пов'язані передусім з розумінням комунікаційної природи суспільства й відповідно – суспільної природи людини і права. До основних шкіл інтерсуб'єктивного тлумачення права належать: екзистенціальна феноменологія (М. Мюллер, Е. Фехнер, В. Майхофер), правова герменевтика (А. Кауфман, П. Рікьор) і комунікативно-дискурсивна філософія права (К. Апель, Ю. Габермас). Концептуальний образ правової реальності постає в них у єдності внутрішнього й зовнішнього досвіду права, її смислового та предметного аспектів, сутності та існування й ґрунтується на принципі, відповідно до якого людина перебуває в центрі дослідження. Так, маючи основу в договірних концепціях права, інтерсуб'єктивний підхід у якості основного елемента

правової реальності розглядає правовідношення. Тому право реалізується не відособленим суб'єктом, а в комунікативному процесі його взаємодії з іншими суб'єктами. Конкретні рішення здійснюються як суб'єктами права, так і органами права для його здійснення.

Як уже зазначалося у попередніх статтях, авторство категорії «інтерсуб'єктивності» належить філософу Е. Гуссерлю. Інтерсуб'єктивність є процес і результат взаємодії суб'єктів. Тому в межах парадигми інтерсуб'єктивності, підставою загального є не окрема свідомість, а свідомість взагалі.

До категорії «інтерсуб'єктивності» звертається у своїх дослідженнях С. Максимов. На думку вченого та філософа, інтерсуб'єктивність може бути представлена як методологічна парадигма сучасних концепцій права, в яких ідея природного права відродилася в нових соціальних умовах глобалізації та співіснування різних культур [2, с. 36]. С. Максимов підкреслює, що концепції інтерсуб'єктивності намагаються подолати протиставлення об'єкта та суб'єкта, що нерідко зустрічається у класичній філософії. Принцип інтерсуб'єктивності дозволяє підійти до сутності права з позиції відмови від обмеження права виключно свідомістю суб'єкта або ж навпаки – зовнішнім світом. Інтерсуб'єктивність дозволяє розкрити право в процесі взаємодії суб'єктів.

В аспекті розмови про праворозуміння, необхідно відмітити, що у суспільній свідомості право нерозривно пов'язується з правами людини. Реальність, гарантованість та рівень забезпечуваності прав і свобод людини нерідко виступає в якості факту, на підставі якого формується ставлення та сприйняття права. Виходячи з цього, у сучасному українському суспільстві розбудова демократичної правової системи вимагає орієнтації на ідею прав людини як найвищої соціальної цінності, визнання пріоритету індивіда, оскільки вона може ефективно функціонувати лише навколо останнього.

Процеси загальносвітового характеру на рубежі ХХ-ХХІ століть спричинили ряд суттєвих змін у розвитку людства, торкнулися всіх сфер соціальної дійсності й зокрема – становлення української державності. Ці зміни зумовили необхідність реформування правової системи сучасної України, перегляду ставлення держави до особи і особи до держави. Сучасна модель держави передбачає наявність «розумної», інноваційної, публічної, економної, спрямованої на людину правової системи, з максимальною передачею повноважень на нижчі рівні управління й самоврядування.

Головна її особливість полягає в тому, що вона становить об'єктивну структурну якість діючого в Україні права. Така правова система – це об'єднання певних правових частин у структурно упорядковану цілісну єдність, що має відносну самостійність, стійкість і автономність функціонування (система права, система законодавства, акти тлумачення й застосування норм права, правосвідомість, правові відносини, юридична практика, юридична техніка тощо). Серцевиною її є створення адекватних

соціальних умов, цілісної системи правовідносин для вільного й усебічного розвитку особистості, задоволення основних життєвих потреб людини й гарантії її невід'ємних прав і свобод.

Нині на місце права як суто силового утворення приходить гуманістичне право сучасного громадянського суспільства, у центрі якого стоїть людина, як суб'єкт права та правовідносин. Значення антропологічного принципу в розвитку соціальних реформ правової системи в Україні полягає в тому, щоб людина стала центром усієї життєдіяльності суспільства. Реалізація цього принципу в українському законодавстві покликана забезпечити такі пріоритети: самостійність людини як суб'єкта права; посилення гарантій невтручання держави у сферу, де людина має право діяти на власний розсуд; формування ефективних юридичних механізмів реалізації та захисту прав людини; надання людині необхідної державної та громадянської допомоги в реалізації прав і виконанні нею обов'язків; розвиток системи юридичної освіти населення; врахування індивідуальних поглядів та національних інтересів при прийнятті рішень.

Внаслідок інтернаціоналізації прав людини і гуманізації міжнародного права індивід перетворився у бенефіціарія міжнародно визнаних прав і свобод. У міжнародно-правовій матерії, що традиційно вважалася тільки міждержавною, поступово з'являється нова площина міжсуб'єктного «спілкування», а саме – держава-індивід.

Це «спілкування» на нинішній стадії відбувається переважно в площині забезпечення виконання прав індивіда за посередництвом міжнародних інституцій, які в зв'язку з цим дедалі частіше звертаються до концепції позитивно-правової відповідальності держав, а міжнародна відповідальність стає найважливішим діючим засобом для забезпечення дотримання державами своїх зобов'язань у галузі прав людини.

Велика роль у цьому належить контрольним механізмам, заснованим у рамках ряду міжнародних правозахисних угод, які передбачають можливість приймати і розглядати скарги про порушення прав людини та приймати за наслідками їх розгляду рішення, обов'язкові для виконання. Завдання сучасної юридичної науки полягає у тому, щоб, спираючись на суто юридичний інструментарій, узагальнити існуючі в цій сфері норми і механізми і виявити основні тенденції розвитку інституту міжнародно-правових механізмів захисту прав людини [3].

На наш погляд, з точки зору підвищення ефективності зазначених механізмів та імплементації міжнародних стандартів прав і свобод людини у національне правове поле права і свободи людини, які відповідають критеріям загального визнання та універсальності, доцільно розглядати у якості міжнародних стандартів. Виходячи з цього міжнародні стандарти прав і свобод людини виступають як взірець, зразок позитивного результату належного виконання державою – учасницею своїх міжнародно-правових зобов'язань, що полягають у необхідності

дотримання певного кола принципів та забезпечення загально визнаних прав людини.

Наведене зумовлює актуальність класифікації міжнародних стандартів на стандарти-принципи та стандарти-права. Останніми, на наш погляд, слід вважати виключно права і свободи людини, що знайшли широке закріплення в системі міжнародно-правових договорів з прав людини, що засвідчує їх безумовне визнання усією світовою спільнотою та дотримання яких є міжнародно-правовим обов'язком держав (на підставі нормативно закріплених зобов'язань або імперативних норм міжнародного права).

Міжнародні стандарти-права за своєю сутністю можуть належати не лише до природних, а й до позитивних прав людини, оскільки критерієм віднесення прав людини до категорії міжнародних стандартів слід вважати насамперед не їх походження, а їх правові властивості, універсальність та загальнозобов'язуючий характер.

Слід погодитися з позицією М. Орзіх, який пише, що «основні права, свободи і обов'язки громадян встановлюються найвищими органами державної влади у формі конституційного закону. Він підлягає повному опублікуванню (текстуально без витягів і не у викладі), не може обмежено тлумачитись будь-якими іншими органами держави або недержавними організаціями і не може бути вужчим за змістом і складом міжнародно-правових стандартів». Це – завдання «до виконання якого повинні прагнути всі народи і держави». При цьому «обмеження або применшення яких би то не було основних прав людини, які визнаються або існують у будь-якій країні у силу закону, конвенцій, правил або звичаїв, не допускається під тим приводом, що вони не входять до міжнародно-правових стандартів» [4, с. 9].

Права людини, що досягли рівня міжнародних стандартів, є вагомим фактором розвитку національної правової системи. Так, «міжнародність» міжнародних договорів з захисту прав людини, в першу чергу, проявляється, не у взаємних зобов'язаннях держав – учасниць таких договорів, а в тому, що договір закріплює певні уніфіковані підходи до прав людини, є певним стандартом прав людини, що визнається всіма державами. Як приклад, слід навести слушне твердження М.П. Ігнатенка, який пише, що першочергове значення Міжнародних пактів про права людини, як і передуючої їм Загальної декларації прав людини та належних до різних періодів конвенцій у сфері гуманітарного права, полягає в тому, що вони, виходячи з всесвітнього досвіду та втілюючи сучасні потреби та тенденції соціального прогресу, встановлюють загальнолюдські стандарти прав і свобод особистості [5, с. 11].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що історичний розвиток підходів до праворозуміння зазнавав неодноразових змін. Посткласичне праворозуміння, підхід до права з точки зору інтерсуб'єктивності дозволяє подолати недоліки, які притаманні для полярних підходів, які не здатні в повній мірі охопити феномен сучасного

права. Вирішення проблем сучасного праворозуміння вимагає подальшого наукового пізнання під кутом зору різних підходів, а також враховуючи проблематику забезпечення прав і свобод людини.

Використані джерела:

1. Цвік М. В. Проблеми сучасного праворозуміння / М. В. Цвік // *Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування та розвитку правової системи України.* – Т. 1. – 2008. – с. 61 – 82.
2. Максимов С. І. *Методологічні підходи до дослідження правової реальності / С. І. Максимов // Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування та розвитку правової системи України.* – Т. 1. – 2008. – с. 35 – 61.
3. Гусейнов Л. Г. *Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. доктора юрид. наук: 12.00.11 / Л. Г. Гусейнов.* - Київ, 2000.
4. Орзіх М. *Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні / М. Орзіх // Право України.* – 1992. - №4. – с. 7 – 11.
5. *Беляева Н. Г. Международное право: учебник для вузов / [Н.Г. Беляева, Г.В. Игнатенко, М.В. Кучин и др.] ; под ред. В.Г. Игнатенко, О.И. Тиунова.* – М.: «Норма». – 2005. – 624 с.

Рецензент: д.ю.н. Сліденко І. Д.